

İmecan ya da Abartılı Bir “Bebek Kimin” Vakası

Child of the Whole Family or an Exaggerated “Whose Baby” Case

Selim KADIOĞLU^a, Gülay HALİDİ^b

GİRİŞ

Yaşanmış veya kurgulanmış vaka öyküleri, tıp etiği ikilemelerinin apaçık görülmesini ve derinlemesine anlaşılmasını sağlamada önemli bir araçtır. Başlıca avantajı soyut ve genel nitelikteki kuramsal bilgi ile yaşamın akışı içinde ortaya çıkan somut ve özel durumlar arasında köprü kurmayı sağlamak olan bu araçtan hem bireysel ölçekteki düşünme süreçlerinde hem de eğitim amaçlı grup tartışmalarında yararlanmak mümkündür.

Okumakta olduğunuz kısa yazı, ağırlıklı olarak üremeye tıbbi yardım ile ilgili-bağlantılı ve kısmen de farklı medikososyal süreçlerin etik boyutunu gündeme getirme amacıyla kurgulanmış karmaşık bir vaka öyküsünden ve öykünün “kullanım kılavuzu” niteliğini taşıyan giriş bölümünden oluşmaktadır.

Olanaklı ancak düşük olasılıklı gelişmelerin birbirini izlediği iç içe geçmiş üç versiyon halinde ilerleyen öykünün akışı sık aralıklarla kesintiye uğramakta ve araya bulunulan noktada açılacak düşünme-tartışma süreçleri konusunda öneriler girmektedir. Düşünme-tartışma yelpazesini genişletmek adına öyküdeki gelişmeler ile daha yakın ve doğrudan ilişkili konu önerilerinin yanı sıra daha uzak ve dolaylı ilişkisi bulunanlar da gündeme getirilmiştir.

Okumayı kolaylaştırmak üzere ana öyküde düz, tartışma önerilerinde italik font kullanılmıştır. Yazarların özellikle eğitim amaçlı kullanım bağlamında görüşü, öykünün gruba parçalar halinde aktarılması ve arada uzunca tartışma periyotlarına yer verilmesi, böylelikle akıcılığın ve verimliliğin arttırılmasıdır.

Öykünün sürpriz gelişmeler üzerine kurulmuş olması ve örtülü mizahi bir anlatıma sahip bulunması, tıp etiğinin ilgi alanındaki konuların genelde olduğu gibi bu kurgu özelinde de ortaya çıkan hüznün ve çaresizlik duygusu yaratma etkisini yumuşatmaya yöneliktir. Farklı bir açıdan öyküde benimsenen üslup, yazarların öğretim elemanı kimlikleri çerçevesinde benimsediği “eğitlence” yaklaşımının göstergesidir.

Tıbbi ve tıp dışı etik ikilemler ile toplumsal, hukuki ve başka türde sorunları bir arada gündeme getirişi öykünün eleştiriye açık bir özelliğidir. Bu bir arada oluş hayatın olağan akışı örnek alınarak yapılmış bir seçimdir ve farklı türde sorunların aynı perspektife yerleşmiş bulunmasının akıl karıştırıcı değil ayırt etme yeteneğini geliştirici olması umulmaktadır.

VAKA ÖYKÜSÜ ve TARTIŞMA ÖNERİLERİ

Ayşe ile Ahmet yirmili yaşlarının başında yeni evli bir çifttir. Kendi durumlarındaki pek çok kişiden farklı olarak bir süre baş başa vakit geçirmeyi değil bir an önce çocuk sahibi olmayı istemektedirler. Bu istek özellikle Ayşe’ye aittir. Çünkü doğal yoldan hamile kalamamak gibi ciddi bir sorunu vardır ve bunu bir şekilde aşım anne olmayı hayatta tek amacı olarak benimsemiş, adeta saplantı haline getirmiştir. Söz konusu sorunun ne olduğu konusunda üç farklı versiyon A-B-C kodlu paragraflarda verilmiş ve vaka analizinin her üçü üzerinden yapılması öngörülmüştür.

^aÇukurova Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik AD Adana-Türkiye, selimkad@cu.edu.tr

^bÇukurova Üniversitesi Tıp Tarihi ve Etik AD Adana-Türkiye

Gönderim Tarihi: 17.01.2022 • Kabul Tarihi: 19.01.2022

Tartışma önerileri: İnsanın doğasından kaynaklanan üreme arzusunun kültürel çerçevede biçimlendirilmesi; ebeveyn-evlat ilişkisinden ve evlilikten kaynaklanan yükümlülükler. Evlilikte ya da evlilik dışı olarak üremeye yönelik olmayan cinsel etkinliğin yaygınlaşmasının toplumsal boyutu. Aile planlaması ile pronatalist politikalar arası çatışma. Dünya nüfusundaki artışa rağmen üreme konusunda koşulları zorlama anlayışının toplumsal ve tıbbi yönleri.

Versiyon A. Annesi gibi genç yaşta evlenip erken çocuk sahibi olmayı planlayan Ayşe bunun ilk aşamasını gerçekleştirmiştir. Ancak genç çift yoğun çocuk yapma çabası içinde geçirdiği bir yılın sonunda başarılı olamamıştır. Bu durumda üremeye yardımcı uygulamaların yapıldığı bir merkeze başvururlar. Başlangıçtaki öngörülerini tüp bebek yönteminden yararlanabilecekleri merkezindedir ve bu bağlamda hem maddi külfeti üstlenmeyi hem de Ayşe'nin çekeceği sıkıntılara katlanmayı göze almışlardır. Fakat inceleme sonuçları beklemediklerinden kötü durumda olduklarını gösterir. Ayşe'nin rahminde doğuştan gelen bir yapısal bozukluk vardır ve bu ortamda ceninin gelişimini tamamlaması olanaksızdır. Ayşe bir başkasının rahminden yararlanarak çocuk sahibi olmaya karar verir. Bunun için yasal düzenlemeleri çığnemeği göze alacak bir merkez bulması ya da bu prosedüre izin veren bir dış ülkeye gitmesi gerekmektedir. Maddi olanakları bunların getireceği masrafları karşılayacak düzeydedir.

Tartışma önerileri: Üremeye yardımcı uygulamalar bağlamında üçüncü kişilerin devreye girişinin kabul edilebilirliği; üçüncü kişinin ovum ya da sperm donörü olmasıyla uterusundan yararlanılmasına razı olması arasındaki fark; sütannelikle karşılaştırmalı bir değerlendirme. Kimi tıbbi olanakların yasal çerçevede yasak ya da serbest oluşunun ülkeden ülkeye değişmesi. Üremeye yardımcı uygulamaların bedellerinin sosyal güvenlik sistemleri tarafından koşullu-sınırlı olarak karşılanması.

Versiyon B. Çok küçük yaştan beri anne olmaya yönelik abartılı bir arzu hisseden Ayşe, çocukluğunun büyük bölümünü küçük kız kardeşine kol kanat gerip ona “küçük anne” olmakla geçirmiş ve yetişkinliğe adım atar atmaz eşten çok baba adayı olarak gördüğü Ahmet ile evlenmiştir. Evlenmesinin hemen ardından baş gösteren ciddi bir sağlık sorunu onu derinden sarsar; üreme sistemini tutan kötü huylu bir hastalığa yakalanmıştır. Yaşamı tehdit altındadır, apar topar ameliyat edilir, rahmi ve yumurtalıkları alınır. Hastalığın gidişi konusunda ciddi kuşku bulmaktadır ama o kendi belirsiz geleceğine değil acımasız kaderinden intikam almak üzere üremeye yardımcı tıbbın olanaklarından sınırsızca yararlanarak çocuk sahibi olmaya odaklanmıştır.

Tartışma önerileri: Beklenen yaşam süresi uzun olmayan kişilerin çocuk sahibi olmasına tıbbi destek verilmesi. Üreme sistemi dışında kötü huylu hastalık tanısını gebelik sırasında alan ve tedavi görme ya da gebeliği sürdürme ikileminde kalan kadınlar.

Versiyon C. Ailesinin iki kız evladından büyüğü olarak doğup yetişen Ayşe, onlu yaşlarının sonuna gelip adet görmeye başlamayınca jinekolojik değerlendirmeye alınmış, ilerleyen tetkikler sonucu dişi fenotipine ve fakat erkek genotipine sahip olduğu anlaşılmış, yapılan konsültasyonlar ve heyet görüşü doğrultusunda kadın kimliği taşımasının uygun olduğuna karar verilmiştir. Kimi operasyonlar geçirip ilaç kullanmaya başladıktan sonra çocukluk arkadaşı Ahmet ile evlenirken bu bilgilerin tümünü onunla paylaşmamış, çocuk sahibi olma noktasında ciddi bir sorunu bulunduğunu ve modern tıbbın olanaklarından yararlanarak bu sorunu aşmak niyetinde olduğunu bildirmekle yetinmiştir.

Tartışma önerileri: Cinsiyet kimliği, cinsel yönelim, toplumsal cinsiyet kavramları ve bunlar konusundaki hassasiyetler. Cinsiyet değişimi prosedürlerinin uygulandığı merkezlerde bulunan yetişkin ve çocuk cinsiyet belirleme kurulları. Transseksüelliğin, homoseksüelliğin ve homofobinin medikososyal boyutları. Genel olarak dürüstlük-mahremiyet çatışması ve tıp etiği özelinde birbirinden bilgi saklayan eşlerin ikisine birden hizmet veren sağlık profesyonellerinin aydınlatma-sır saklama ikilemi.

Ayşe düzensiz bir aile hayatının kendine özgü zorluklarıyla küçük yaşta tanışıp onlarla mücadele ederek yetişmiş güçlü bir kadındır. Ayşe'nin babası, küçük kızını Neşe'nin doğumundan kısa bir süre sonra karısını ve

çocuklarını terk edip farklı bir şehre göç etmiş ve sefih bir hayat sürdürmeye başlamıştır. Annesi Fatma, garip bir tesadüf eseri adı Hayri olan, hayırsız kocasından boşanmamakla birlikte fiilen bekar bir anne haline gelmiş, kendi ebeveyninden de destek almaksızın hem yoğun bir çalışma yaşamını yürütmüş hem de çocuklarını büyütüştür. Üç kadın arasında, birlikte zorlu bir hayatın üstesinden gelebilmekten kaynaklanan, olağan anne-kız-kardeş ilişkilerinin ötesinde bir duygusal yakınlaşma ve her konuda kuvvetli bir dayanışma vardır. Yaşadıklarının Ayşe’de yol açtığı bir an evvel çocuk sahibi olup ona kendi çektiklerinden uzak mutlu bir aile hayatı yaşatma motivasyonuna karşılık Neşe aksi yönde bir etkilenmeye uğramış; asla evlenmemek ve çocuk sahibi olmamak şeklinde kesin bir karara varmıştır.

Tartışma önerileri: *Gelenekselden çağdaşa evrilen toplumda kadının durumu; insan doğasında, geçmişin farklı kültürlerinde, evrensel normlara yönelen günümüz dünyasında cinsiyet rolleri. Temel toplumsal kurum olan ailenin sağladığı avantajlar ve yol açtığı sorunlar.*

Kimi ön belirtilerini göstermekle birlikte henüz menopoz dönemine girmemiş olan Fatma, kızının durumu karşısında derin bir üzüntüye kapılır ve hiç tereddütsüz rahmini onun yararlanmasına açmaya gönüllü olur. Öykünün B ve C versiyonlarında sürece bir şekilde dahil olmak isteyen ancak hamilelik ve çocuk doğurma konusunda çekinceleri bulunan Neşe ise, hem annesinin yumurta alım prosedüründen kaynaklanan sıkıntıları çekmemesi hem de kardeşinin daha nitelikli bir yumurtadan yararlanabilmesi adına yumurta bağışında bulunmayı önerir. Ayşe her iki teklifi de coşkulu bir minnetle kabul eder.

Tartışma önerileri: *Üremeye yardımcı uygulamalarda üçüncü kişinin sürece dahil olması konusunda, organ aktarımında olduğu gibi, parasal ilişki barındırmayan aile içi yardımlaşma düzeneklerinin kabul edilebilirliği, yasal hale getirilebilirliği. Yakın akrabalar arasında cinsel ilişki ile yakın akrabaların birbirlerine üreme yardımı sunması arasındaki ayrım; olası bir itham olarak “teknosest”.*

Anne-babasının tek çocuğu olan Ahmet, sevgi dolu bir evde huzur ve mutluluk içinde büyümüş ancak evlenmesinden birkaç yıl önce babası Mahmut’un başına gelenler onu olumsuz yönde derinden etkilemiştir. Beklenmedik bir anda beyin damarlarında sorun ortaya çıkan Mahmut, yapılan tüm müdahalelere rağmen tam olarak iyileşememiş, kapanan bilinci bir daha hiç açılmamış, bitkisel hayata girmiştir. Emekli bir hemşire olan eşi Hamide kendini ona adanmış, mükemmelen bakım vermekte, hiçbir ikincil soruna mahal bırakmamakta, oğluyla ilgilenememekten ötürü yüreğinde bir sızı duymakla birlikte durumundan şikayetçi olmaksızın kocasının uyanacağı günü umutla beklemektedir.

Tartışma önerileri: *Uzun süreli ve incelikli bakıma ihtiyaç duyan hastalara yönelik toplumsal düzenlemeler. Geçici ya da kalıcı bilinç kaybı durumlarındaki kişiler hakkında tıbbi karar oluşturma süreçleri. Merkezi sinir sistemi fonksiyonları ile kişi olma arasındaki ilişki. Bilinci kapalı ve tıbbi desteğe muhtaç kişilerin, bu duruma gelmeden önce almayı kabul ettikleri ve etmedikleri destekler hakkında bildirimde bulunmaları. Tıpta umut yönetimi ve etik boyutu.*

Üremeye yardımcı yöntemlerden yararlanmanın gündeme girdiği dönemde yapılan incelemeler Ahmet’in daha önce haberdar olmadığı bir sağlık sorunu bulunduğunu gösterir. Testisleri açıklanamayan bir nedenden ötürü sperm üretememektedir; çocuk sahibi olma şansı yoktur. Eşinin malum niyeti ve daha ciddi sorunları karşısında bu durumu ona söylemeye çekinir, ne yapacağını bilemez, bunalıma girer. Ayşe’nin ve ailesinin kendi dertlerine yoğunlaşmış olmaktan dolayı fark edemedikleri bu durum Hamide’nin dikkatinden kaçmaz, oğlunun kendisine açılmasını sağlar. Bu öyküdeki diğer kadınlar gibi o da dirayetli bir kişidir ve ayrıca hem kuramsal hem de uygulamalı tıp bilgilerine sahiptir. Pervasız ve kural tanımaz bir değerlendirme yaparak kocasından alacağı meni örneğini oğlu için kullanmaya karar verir. Materyali alma ve hazırlama yeterliliğine sahiptir, çaresizliğin pençesindeki oğlunu sırt kalmasını öngördüğü bu çözüme ikna etmekte de zorluk çekmez.

Tartışma önerileri: *Cinsel yaşamı ve üreme sistemi sorunlarını dile getirme konusundaki çekingenliğin toplum yaşamındaki ve tıbbi süreçlerdeki yansımaları. Bilinci kapalı kişilerin bedensel olanaklarından yararlanma. Nesepl*

kavramı ve onunla bağlantılı sorunlar. Sağlık profesyonelinin özel yaşamında mesleki müktesebatından yararlanması bağlamında tıp etiğinin yeri.

Serim kısmından sonrası yazılmamış olan bu öyküyü tamamlama işi, Ayşe'nin durumu hakkındaki üç versiyona ve bireysel yaratıcılıklarına dayalı çeşitlemeler yapmaları önerisiyle, okurlara bırakılmıştır. Görünen odur ki Ayşe ile Ahmet'in sahip olması planlanan çocuk üç ebeveynli olacak, genç çiftin onun biyolojik varlığına katkısı en fazla Ayşe'den alınacak ovumdan ibaret kalacaktır. Kuşkusuz bu çocuğa en yakışacak isim, imece sözcüğünden türetilecek "İmecan"dır.

Tartışma önerileri: İmecan ile ilişki bağlamında Fatma'nın anneanne mi "rahim annesi" mi, Neşe'nin teyze mi "yumurta annesi" mi, Mahmut'un dede mi "biyolojik baba" mı, Hayri'nin dede mi -doğum yapan Fatma'nın nikahlı eşi olmaktan ötürü- "resmi baba" mı, Hamide'nin babaanne mi üvey anne mi, Ayşe'nin anne mi, kardeş mi, teyze mi, Ahmet'in baba mı kardeş mi ve gelişen tıbbi olanaklar bağlamında ise akrabalık konusunda yerleşik kavramların geçerli mi, yeterli mi olduğu. İmecan'ın velayet ve veraset bakımından durumu. Erken aşamasında "üç anne"den birinin fikir değişikliği yaşaması ya da ileri aşamasında Fatma'da veya İmecan'da ciddi bir sağlık sorunu saptanması nedeniyle gebeliğin sona erdirilmesi gündeme gelirse, karar sürecinde kimin ne kadar söz hakkı bulunacağı. B versiyonunda Ayşe'nin yaşamını kaybetmesi ve C versiyonunda Ayşe ile Ahmet'in boşanması durumlarında İmecan'ın kiminle ve nasıl bir düzen içinde yaşamasının uygun olduğu. Fatma'nın gebeliğin hormonal etkileri nedeniyle bebeğe sıkıca bağlanıp onu kızlarına bile vermek istememesi; mucizevi bir şekilde bilinci açılan Mahmut'un bu mucizeyi sağladığına inandığı küçük oğluna sahip çıkması; kadın bir partnerle uzun soluklu bir ilişkiye başlayan Neşe'nin onunla birlikte bir çocuk yetiştirmek konusunda dayanılmaz bir isteğe kapılması gibi düşük olasılıklı aykırı durumlardan birinin, ikisinin, üçünün gerçekleşmesi halinde ne olacağı. Ve son olarak da böyle bir vaka kurgulayan tıp etiği anlayışının nereye varacağı...